

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
3 (2013), ss. 211-226.

**GRAMER KURALLARININ
HAYAT ANLAYIŞINA YANSITILMASI:
EZ-ZEMAHŞERÎ'NİN NAHİV MAKÂMESİ ÖRNEĞİ**

İsmail BAYER

Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat F., Arap Dili ve Belagati

Özet: Bu çalışmada Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Hârîzmî ez-Zemahşerî'nin (ö.467-538/1074/5-1144) el-Mekâmât ve Şerhu'l-Makâmât adlı eserlerinde, İslâm kültürünün olay ve olgulara bütüncül bakış açısının bir yansıması olarak Arap Dilbilgisi kurallarıyla hayat anlayışı arasında kurduğu ilişki incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil, belagat, ez-Zemahşerî, Makâmâtü'z-Zemahşerî ve Şerhu'l-Makâmât.

**The Relation Between Understanding of Life and the Rules of
Arabic Grammar to az-Zamakhshari in his Books al-Maqamat
and Sharh al-Maqamat**

In this study, within the framework of az-Zamakhshari's books, al-maqamat and sharh al-Maqamat, deal with the relation between understanding of life and the rules of arabic grammar to az-Zamakhshari as a reflection view of İslam to the events and phenomenons.

Key Words: Language, Rethoric, az-Zamakhshari, al-Maqamat and Sharh al-Maqamat.

العلاقة بين فهم الحياة وقواعد اللغة العربية عند الزمخشري في كتابي (المقامات) و(شرح المقامات)

المخلص: تتناول هذه المقالة العلاقة بين النحو و مفهوم الحياة عند الزمخشري من خلال كتابيه المقامات و شرح المقامات في صورتها المنعكسة من وجهة النظر الكلي للثقافة الإسلامية في الأحداث و الظواهر.
الكلمات المفتاحية: اللغة، البلاغة، الزمخشري، المقامات و شرح المقامات.

1. Giriş

1.1.Tanım

Sözlükte "kalkmak, ayakta durmak" kök anlamından türemiş bir isim olan makâme (çoğulu: makâmât), "bir araya gelmiş insan topluluğu, bunların bulunduğu veya oturduğu yer" anlamlarına gelir. Zamanla bu yerlerde söylenen sözlere de makâme denmiştir.¹

Terim olarak ise anlamı üzerinde tam bir görüş birliği olduğunu söylemek zordur. *ez-Zemahşerî Esâsu'l-Belâga* adlı eserinde, makâme kelimesini bağlamı içerisinde "Emir meclisinde söylev vermek, va'z-u nasihat etmek veya farklı bir içerikte konuşmak şeklinde değerlendirir.²

Ancak yaygın kanaat, *ez-Zemahşerî'nin* düşüncesiyle çok fazla örtüşmez. İbnu'l-Esir (v.637/1239) makâmâtlardaki belirleyici unsurun hikayeli anlatım³, Şevkî Dayf (v.2005); hikaye üslubunu kullanarak iyiliğe teşvik⁴, Zeki Mubârek (v.1952); edebî, felsefî bir fikri veya duygu dünyasını ve hatta bedeni tutkuların anlatıldığı kısa hikâyeler⁵, Abdurrahmân Yâgî; hayatın farklı alanlarındaki kahraman maceralarının edebî bir üslupla ve tiyatral drama tadında anlatılması⁶ olarak görmektedirler. İslam Ansiklopedisi'nde ise "Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikayeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana

¹ İbn-u Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, Dâru'l-Meârif, Kahire, V 3787;

² *ez-Zemahşerî, Esâsu'l-Belâga*, Mektebetu'n-Nâşirîn, 1.Baskı, Beyrût, 1996, s.378

³ Diyâu'd-Dîn İbnu'l-Esir, (ö 637h), *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Tahkik:Kâmil Muhammed Uvayda,1Baskı, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrût,1998, c.1, s.22

⁴ Şevkî Dayf, , *Makâme*, 5.Baskı, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1980, s.9-10

⁵ Mubârek,Zekî, *en-Nesru'l-Fennî fi'l-Karnî'r-Râbi'*,c.1, Dâru'l-Cil, Beyrût, 1975, s.242

⁶ Abdurrahman Yâgî, *Re'yun fi'l-Mekâmât*,1. Baskı,Mensûrâtu'l-Mektebi't-Ticâri,Beyrût, 1969, s.57

gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.⁷ tarifinin yaygın kanaat olduğu belirtilir.

Bütün tariflerin ortak noktası edebî dil, nükteli anlatım, hikaye anlatımı ve eğitsel amaç etrafında toplanmaktadır. Bu itibarla araştırmacıların büyük çoğunluğu ez-Zemahşeri'nin *Makâmât*'ını içerik olarak risâle tarzına daha uygun bulmaktadırlar. Söz konusu anlayış ve tariflere yön veren, esas itibarıyla alanında bir ilk olduğu kabul edilen Bedüzzaman el-Hemedâni'nin (ö. 398/1008) Makâmâtı ve onu takip eden eserlerin benimsedikleri hikayeci yapıdır.

ez-Zemahşeri'nin yukarıda belirttiğimiz makamât tarifi konuya daha geniş bir perspektiften baktığını ve makamâtın tamamına hakim olan hikayeci yaklaşımın tarifte etkin olmadığını görürüz. Öte taraftan hikaye anlatımının ve kıssacılığın ulema nezdinde pek hoş karşılanmamasının bu düşüncede rol oynayabileceğini de ifade etmek gerekir.⁸

1.2.Makâmât Geleneğinin Tarihçesi

İslâm devletinin güçlenip genişlediği, buna paralel olarak nüfuz, servet ve refahın arttığı, israfın ve adaletsiz uygulamaların başladığı Emevîler döneminde bazı zâhidler üst düzey yöneticilerle temas etme imkânlarını aramış, çeşitli meclislerde onlara öğüt çerçevesinde hitap etmeye başlamışlardır. Zâhidler bu konuşmaları güzel, sağlam ve etkili bir Arapça ile yapıyor, sözlerini Kur'an'dan, hadisten, Arap şiiri ve darb-ı mesellerinden naklettikleri örneklerle süslüyorlardı. Böylece "makâme" Emevîler devrinde halifeler, vezirler, valiler gibi üst düzey yöneticilerinin huzurunda yapılan zühd ve takva hitabeleri olarak "huzurda duruş; huzur konuşması" anlamını kazanmıştır.⁹

Makâmât geleneğinin en gözde iki temsilcisinden ilki olan Bedüzzaman el-Hemedâni, ismine izafe edilen eserinde zengin bil-

⁷ Erol Ayyıldız, "Mekame", DİA, XXVII 417-419

⁸ İdris Şengül, "Kıssa", DİA, XXV 501

⁹ Erol Ayyıldız, "Mekame", DİA, XXVII 417-419

gisi, geniş kültürü ve özel yeteneğinin yanı sıra, muhteva, biçim, üslup ve sanat yönleriyle mevcut edebî mirastan faydalanmıştır. Müellif, Makâmât adlı eserinde kahramanı Ebu'l-Feth el-İskenderî olan farklı hacimlerde kısa hikayeler anlatmaktadır.

Bu geleneğin ikinci önemli ismi ise Ebu'l-Kâsım el-Harîrî'dir (v.516/1122). Müellif, *Makâmâtü'l-Harîrî* adlı eserinde, toplumdaki çelişki ve çarpıklıklara dikkat çekmek amacıyla hayali kahraman Ebû Zeyd es-Serûci'nin maceralarını Haris b. Hemmâm'ın dilinden akıcı bir üslûpla anlatmıştır.¹⁰

1.3. ez-Zemahşerî'nin Makâmâtı

ez-Zemahşerî, VI. (XII.) yüzyılda, hikayecilik geleneğini terk edip yukarıda kaydettiğimiz iki eserle içerik bakımından kıyaslanamayacak derecede bir farklılık gösterir. Müellif, “mukaddime, hutbetü'l-kitâb ve elli makâme”dan oluşan Makâmât adlı eserinde edebî üslupla ahlâk ve mev'iza konularını işlemiştir. Eser ez-Zemahşerî'nin kendine seslendiği bir monolog gibidir. Şerh bölümünde ise her zamanki soru-cevap direk olarak ayet ve hadisleri pek kullanmamış, zaman zaman ayet ve hadislerin bazı bölümlerinden iktibaslar etmeyi yeğlemiştir. Meramın daha iyi anlaşılması ve toplu hâlde dile getirilmesi için şiirden istifade, Arap kültür ve geçmişinden bazı şahısların isimlerini vererek somutlaştırma makâmâtın bariz dilsel özelliklerindedir.

en-Nesâihu'l-Kibar ismi de verilen mezkur eserini ağır bir hastalıktan sonra 512/1118 yılında Mekke'de ikamet ettiği bir dönemde kaleme alan müellif, eserinin mukaddimesinde telif serüvenini anlatır. Bu bölümde, geçirdiği ağır hastalık sürecindeki rüya ve uykulamalarında, ölümün yakın, emel ve arzuların da sonu gelmeyen oyun ve oyalamaca olduğu gerçeği çerçevesinde uyarıcı ifadelerin iç dünyasında gerçekleştirdiği dönüşüm, hayatını sorgulamaya başlaması, hayatının ana gayesine ve bu yolda yapması gerekenlere yöne-

¹⁰ Erol Ayyıldız, a.g.e., s.417-419

lişi ez-Zemahşeri'nin samimi cümleleriyle anlatılır.¹¹ Müellifin siyasi ve dünyevî kaygılardan uzak, sadece hayatın ana gayesine yöneldiğine dair göstergelerden biri de sıkı bir Mu'tezilî olmasına¹² rağmen eserinin hiçbir yerinde Mu'tezile'den bahsetmemesi ve bu bağlamdaki çağrışımlardan kaçınmasıdır. Bu itibarla, bir Mu'tezilî'den çok ehl-i sünnetten bir mutasavvıfa benzemektedir.¹³

1.4. Dilbilgisi Kurallarının Hayat Anlayışına Yansıtılması

Dilbilgisi kuralları ile islâmî hayat anlayışı ve daha dar anlamıyla tasavvuf arasında kurulan ilişkiyi ilk defa eserleştiren müellifin, Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (986/1072) olduğu kabul edilmektedir.¹⁴ Kuşeyrî, *Nahvu'l-Kulûb el-Kebîr* ve *Nahvu'l-Kulûb es-Sağîr* adlı eserlerinde dil kurallarıyla gönül dünyası ve tasavvuf anlayışı arasında paralellikler ve yansımalar kullanarak bir bakıma Dilbilgisi alanında işâri yorumlar yapmıştır.

Kuşeyrî'nin açtığı kabul edilen bu yolda te'lif edilen eserlerden bazıları şunlardır:

1) Cemâlüddin Muhammed b. Abdullah İbni Mâlik (ö. 672/1274): *Şerh-u Bedrüddin b. Mâlik alâ Lâmiyyeti'l-Ef'âl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008).

¹¹ ez-Zemahşeri, *Şerhu'l-Makâmât*, s.9-16

¹² el-Vezîr Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim el-Kıftî (v.624 h.), *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâi'n-Nuhât*, (thk.: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), I-III, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Müessesetu'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Basım, Kahire, 1955, III 265

¹³ Bkz. M. Edip Çağmar, "ez-Ez-Zemahşeri ve "el-Makâmât", DÜİFD, Diyarbakır, 2002/1 1, 98.

¹⁴ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Nahvu'l-Kulûb el-Kebîr*, Thk.Dr.İbrahim Besyûni, Ahmed el-Cundî, 1. Baskı, Alemu'l-Fikr, Kahire, 1994, s.6 (Muhakkikler tarafından kaleme alınan giriş bölümü); Ramazan Muslu, *Kuşeyrî'nin Dilbilgisi İlmine Dair Tasavvufî Yorumu*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20 (2009/2), s. 66; Muhammet Hekimoğlu, "Dilbilgisi-Tasavvuf Sentezi Bir Risale: *Nahvu'l-Kulûb*", Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: VII, Sayı: 25, 2007/II, Ankara, 2009, s. 24.

2) Abdüsselâm el-Makdisî eş-Şâfiû (ö. 678/1279–80): *Telhîsu'l-İbâra fî Nahvi Ehli'l-İşâra* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006).

3) Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî (İbn-i Acîbe) (ö. 1224/1809): *el-Fütühâtü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Mukaddîmeti'l-Âcurrûmiyye*. Eser İbn Âcurrûm'un¹⁵ (ö. 723/1323) Dilbilgisi kitabının şerhidir (İstanbul, 1315). Kuşeyri'nin *Nahvu'l-Kulûb*'una benzeyen bu eserde, Dilbilgisi kurallarının dil yönünden açıklamasının yanında tasavvufî yorumlara da yer verilmiştir.¹⁶

2. ez-Zemahşeri'nin Nahiv (Dilbilgisi) Makâmesi ve Şerhi

ez-Zemahşeri'nin ahlak anlayışını ve dünya görüşünü ortaya koyan bu bölüm toplamı elli makâme olan el-Makâmât adlı eserinin şerhiyle beraber altı sahife tutan 46. makâmesidir. Eser secili nesir üslûbunda kaleme alınmıştır. Müellifin hayatını vakfettiği alanlardan biri olan Arap Dilbilgisi ile insan ve mümin olma arasında kurduğu bağ, bir diğer ifadeyle mesleğinin kişiliğine yansımalarını göreceğimiz bu bölüm onun ilimde yetkinliğini, ahlak ve ameldeki gayretini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. İlgili Dilbilgisi kurallarının detayları, *el-Makâmât*'ın yine müellife ait şerhinden alınmıştır.

1. Nasihat¹⁷:

يا أبا القاسم أعجزت أن تكون مثل هَمَزَةٍ الاستفهام إذ أخذت على ضعفها صدر الكلام
لبيتك أشبهتها متقدماً في الخير مع المتقدمين، ولم تُشبهه في تأخره حَرْفَ التَّأْيِثِ والتَّوْبِينِ

“Yâ Ebe'l-Kâsım! Zayıflığına karşın sözün başına geçen istifham hemzesi gibi olmaktan da mı aciz kaldın.¹⁸ Keşke ona, hayır öncüle-

¹⁵ Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed es-Sanhâci'dir.

¹⁶ Mustafa Kara, “İbn-i Acibe” DİA, XIX 294-295

¹⁷ Nasihatlerin numaralandırması tarafımızdan yapılmıştır.

¹⁸ Soru edatı olan hemze; (أ).

rinden bir öncü olarak iyiliklerde benzeyip, geri kalmışlıkta te'nis harfine¹⁹ ve tenvin'e benzemeseydin.”

ez-Zemahşerî, yukarıdaki satırlara ilaveten eserin “Amel” bölümünde, gerçek hünerin bilgileri ezberlemede değil, nefis terbiyesi ile ahlak üstünlüğünde olduğunu belirterek eylemsiz bilgiyi oksuz yaya benzetir.

İlgili Dilbilgisi Kuralları²⁰:

a. Hemze-i İstifhamın Zayıflığı:

Soru edatlarından olan hemzenin zayıflığı, amelsizliğinden yani cümledeki kelimeler üzerinde lafız itibarıyla etkisizliğinden kaynaklanır. Âmillerin amel edebilmeleri için fiil veya isim türünden sadece birinin başına gelebilme zorunluluğu vardır. İstifham hemzesi ise her iki türün de başına gelme imkânından ötürü amelsiz kalır. Zira bir genel kural olarak amel, avârızın değil levâzımındır (ma'mûlüne özel olan ve daima onunla kullanılan amel edebilir, öz bünyeye ait olmayan ve başkasında da kullanılan yapılar amel edemez). Aynı şekilde isimlerin âmilleri fiillerin âmillerinden farklıdır. İsimde amel etmek bir manaya, fiilde amel etmek ise anlam dışında bir gayeye yöneliktir.

b. Hemze-i İstifhamın Cümlelerin Başında Bulunması:

Soru edatı olan hemze'nin cümlelerin başında yer alması; soru anlamını yükleyerek cümleyi ihbarîlikten inşâî yapıya dönüştürmesi sebebiyledir. Dolayısıyla soru edatlarını takip eden cümle; ma'mûlünden önce gelmesi gerekli olan harf-i cerr'i takip eden müfred lafız gibi değerlendirilir ve istenilen bilgiyi ifade eden cümleden önce gelmesi gereklidir.

¹⁹Arapça'da kelimeler müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmak üzere iki kısımdırlar. Kelimelerin müennesliğine delâlet eden harflere de te'nis harfi denir.

²⁰ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Makâmât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 1402h., s.218

c. Te'nîs Harfi:

Te'nîs harfi “فائمة (kâimeṭun)” ve “حبلی (hublâ)” kelimelerinin sonundaki “tâ” ve “elif” gibidir. Te'nîs, tenvîn ve i'râb harfleri; i'râb hareketleri ve nisbet “yâ”sı gibi alâmetler kelimenin sonunda gelir. Çünkü bunlar kelimenin durumlarına delâlet ederler. Şu halde “Asıl olan, halden önce gelir.” kuralı alâmetlerin kelimenin sonunda yer almasını gerektirmektedir.

2. Nasihat:

وَدَيْدُنُ الْعَرَبِ تَقْدِيمُهُ مَا هُوَ أَهْمٌ، ضَارِعُ الْأَبْرَارِ بَعْمَلِ التَّوَابِ الْأَوَّابِ
فَالْفِعْلُ لِمُضَارَعَتِهِ الْإِسْمَ فَازًا بِالْإِعْرَابِ

“Arapların adeti de en önemli olanı öne geçirmektir. Sen de töv-belerle, yola baş koyuşunla iyilere (ebrar) benze! Bak fiile! İsme benzediğinden i'râb kazandı.”

ez-Zemahşerî, örnek alınması gerekenleri tarif ederken; iman ve amel-i salih'in yanında tutarlı, müsamahalı, dayanıklı ve güvenilir olmayı öne çıkarır. Öncüler huzurlu, saadetli ve başarılı kişilerdir, diyerek örnek alınması gereken kişileri belirtir.²¹

İlgili Dilbilgisi Kuralı²²:

“Sibeveyh, Arapça söz diziminde en önemli kelimenin öne alındığını (vurgunun cümle başında yapıldığını) ifade eder.²³ Örnek olarak “dövme” eylemi üzerinde vurgu yapıp “Zeyd”in de bu eylemin fâili olduğu muhataba bildirilmek istendiğinde “ضرب زيد” denir. “Zeyd”in bizzat dövme eylemini sahiplendiği ve bu eylemi yerini getirdiği vurgulanmak istendiğinde ise “زيد ضرب” denilerek, “Zeyd” cümle başına çekilir. Eylemle ilgili bir soru düşünüldüğünde Türkçe cümle yapısında bu vurgu; “Zeyd dövüldü mü öldürüldü

²¹ ez-Zemahşerî, *Şerh'ul-Makâmât*, s.171

²² ez-Zemahşerî, a.g.e., s.219

²³Ebû Bişr Amr b. Usmân b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancı I 34.

mü? (أ ضرب زيد أم قتل) ” şeklinde gelir. Eylem sahibiyle ilgili soruyu Arapça’da sorulduğunda da cümle; “أ زيد ضرب أم عمر (Zeyd mi öldürdü, Amr mı?)” söz dizimiyle gelir. Beyan ilminin ana konularından biri olan takdim; ana eksen ve detayları itibarıyla ancak Allah’ın kendilerine keskin zeka bahşettiği önde gelen alimlerin kavrayabileceği boyutlara sahiptir. En önemli olanın cümlede niçin başa geçtiği sorusu aklına takılırsa vereceğimiz cevap şudur: Bu aslında işlerin hep en önemlisini ve en acil ihtiyaçlı olanını önceleyen insanlığın ortak yönelimidir. Abbas b. Abdullmuttalib bu hususu şu beyitler ile ifade etmiştir.

Zaman bize yardım etmedi işlerimizde,
Sevdiklerimiz, saydıklarımız arasındayken etti yardımını yalnızca
Dedim ki ona, nimetin ne de bol onlara,
Bırak bizi, en önemli olanın vardır hep önceliği.”

3. Nasihat:

ومادّة الخَيْرِ أَنْ تُؤْتِيَ العُرْلَةَ وَلَا تُبْرِرَ عَنِ الكِنِّ، وَتُخْفِيَ شَخْصَكَ إِخْفَاءَ الضَّمِيرِ المُسْتَكِنِ
فإنَّ الخَفَاءَ يَجْمَعُ يَدِيكَ عَلَى النِّجَاةِ وَالاِسْتِعْصَامِ كَمَا اسْتَعْصَمَتِ الوَاوُ مِنَ القَلْبِ بالإدْغَامِ

“İyilik cevheri; uzleti seçip, öz yuvandan ayrılmamak ve kendini zamir-i müstekinn gibi gizlemende gerçek anlamını bulur. Çünkü gizlilik; kurtuluşa ve korunmaya varmanı sağlar. Düşün ki, vâv harfi “idgâm” sayesinde “kalp”ten kurtulmuştur.”

ez-Zemahşerî, “Yalnız kalsan da yalnız değilsin” diyerek, insana şah damarından daha yakın olan Allâh’ı daima hatırlamayı tavsiye eder.²⁴ Bu ayrılık günlerinde gözlere gerçek şefkatin uykusuzluk çekerek gösterilmesini²⁵ ve kişinin kendine yönelerek düşünmesini salık verir.²⁶

²⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e.,s.178

²⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., s.152

²⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., s.89

İlgili Dilbilgisi Kuralları²⁷:

a.Zamir-i müstekinn; “زيد ضرب” (Zeyd Dövdü) örneğindeki fiilde olduğu gibi niyetinde müstetir (örtülü-gizli) zamirdir. Fiilin muhatap (sen-siz), mütekellim (ben-biz), tensiye (ikil) ve cem’(çoğul) kiplerinde zamirin ortaya çıkması²⁸ diğer kiplerdeki zamirin müstekinn olduğuna delildir. Bu tür kullanımlarda zamirin lafızda değil niyette sabit olması zorunludur. “O dövüldü” ifadesinde “هو” fâil değil, zamir-i müstekinn olan fâilin te’kîdidir. Türk dilindeki kullanım ise “ضربا هما - ضربوا هم” örneklerinde olduğu gibi zamirlerin önce muttasıl (bitişik) sonra munfasıl (munfasıl) olarak gelmesidir. Dolayısıyla (ضرب هما - ضرب هم) dediğinde Türk dilinde doğru bir ifadeye bulunmuş olamayacağı için belirttiğimiz gibi muttasıl ve munfasıl zamirin her ikisini de kullanmalısın.

Görüldüğü üzere müellif zaman zaman Türkçe ve Arapça Dilbilgisi arasında karşılaştırmalar yapmayı da ihmal etmemektedir.

b. “Kalp (dönüşüm)” ten korunma: “و (vâv)” harfi kendini “kalpt”en²⁹ idgâm³⁰ sayesinde korur. “Vâv” harfi, اعلواذ- اعلواذ³¹ ke-limelerinde olduğu gibi idgâm sayesinde “yâ” harfine dönüşmekten kurtulmuştur. Şayet idgâm olmasa, ميزان ميقات örneklerinde olduğu gibi “yâ” harfine dönüşerek örneğin “قيوام” şeklini alabilecekti. Çünkü İdgâm, “vâv” ve “yâ” harflerinde bulunan ses uzatma niteliğini kaldırır. Böylece idgâmlı oldukları zaman sahih harflerle bu harfler arasında fark yokmuş gibi düşünülür. Belirttiğimiz yargının sağlamlasını şiirdeki revilerde³² görmekteyiz. Örneğin revîde دو -دلو

²⁷ ez-Zemahşerî, ag.e., s.220

²⁸ (ضربت - ضربت - ضربا - ضربوا)

²⁹ Belli şartlarla harf dönüşümü.

³⁰ Belli şartlarla aynı cins iki harfin birleştirilmesi.

³¹ İclivvâz; Seyirtmek, İlivvâd; boynunu aşağı bastırıp üstüne çıkmak

³² Bir kasidenin başından sonuna her beyitte mevcut olması gereken harf, bir diğer ifadeyle kasidenin üzerine kurulu olduğu harftir. Bkz. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, Kitâbu'l- Kavâfi, Thk. Dr. Kenan Demirayak, Erzurum, 1990 Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Yayını, s.9

ve *عص*, *عص* ve *بعض*, *روض* kelimeleri kullanılırken *طي* - *ظي* kelimelerinde bu durumun geçerli olamamasıdır.

4. Nasihat:

وَلَا يَكُونَنَّ ضَمِيرُكَ عَنِ الْهَمِّ الدِّيْنِيِّ سَالِيًا، كَمَا لَا يَكُونُ أَفْعُلُ مِنَ الضَّمِيرِ خَالِيًا
وَعَوَّضُهُ مِنْ تِلْكَ السَّلْوَةِ ذَلِكَ الْهَمُّ، كَمَا عَوَّضَتِ الْمِيمُ مِنْ حَرْفِ النَّدَاءِ فِي الْهَمِّ

“Ef’alu” kalıbı zamirden hiç beri olmadığı gibi, iç dünyan da dinî kaygı ve gayeden gafil olmasın. “Allâhumme” lafzında düşen nida edatının yerine sonundaki mîm harfinin ivaz olarak gelmesi gibi sen de şu gaflet noksanlığını, o gayret ve kaygı ile telafi et.”

ez-Zemahşerî, bu satırlar ile “fikir ve gaye adamı” olma yolunda bir dilbilimciye verilecek en büyük öğütlerden birini en anlayacağı dilden veriyor.

İlgili Dilbilgisi Kuralları

a. Ef’alu (أفعل) sigası asla niyetteki zamir-i müstetirden ayrılamaz. Sürekli olarak bir zamire dayanan örnek kalıbımızın zâhir isme, muzmeme, ضربت örneğinde olduğu gibi açık muttasıl zamire veya “ما قطر الفارس إلا أنا”³³ örneğinde olduğu gibi munfasıl zamire isnadı söz konusu olamaz. أنا dediğinde أنا fâil değil, zamir-i müstetinnin te’kîdidir. افعل fiilinde de durum böyledir. افعل (yap) emrinde ise zamir bazen olur bazen olmaz. Çünkü bu durumda fiil bazen müstetir zamire isnad edilir, bazen de tensiye (ikil) ve çoğullarda bariz zamire isnad edilir (أفعلوا - أفعلن).

b. Allâhumme lafzındaki mîm harfi mahzûf nida edatına (yâ) ivazdır. İvaz ise bir kelimedede noksanlık olduğunda bir fazlalığın zorunlu olarak gelmesi durumudur. İbdâl ve ivazın ayırım noktası bedelin ancak mübdel minhu’nun yerine gelmesi iken, ivazda bu durumun söz konusu olmamasıdır. ثعالب ثعالبي , , ماء ماء, شراز- شيراز

³³ Abdulazîz b. Abdîrahmân es-Sinyan, *Divân-u Amr b. Ma’d Yekrub ez-Zubeydî*, Mektebetu’l-Ubeykân, Riyâd, 1994. 1. Baskı, s.159

ضغادع صفادي kelimelerinde ibdal; اسم ve ابن kelimelerinde ise düşen son harf yerine baştaki hemzenin getirilmesi suretiyle ivaz vardır.

5. Nasihat:

وَقَفْ لِرَبِّكَ عَلَى الْعَمَلِ الصَّعْبِ الشَّدِيدِ كَمَا تَقِفُ بَنُو تَمِيمٍ عَلَى التَّشْدِيدِ

وَأُثِبْتُ عَلَى دِينِ الْحَقِّ الَّذِي لَا يَتَبَدَّلُ وَلَا يَحُولُ ثَبَاتَ الْحَرَكَةِ الْبِنَائِيَّةِ الَّتِي لَا تَزُولُ

“Benû Temîm şeddeli vakf uyguladıkları gibi sen de Rabbinin huzuruna güçlü ve metin amellerle dur. Yok olmayan binâî hareketin sebatı gibi değişmez ve dönüşmez hak din üzere sabit ol.”

ez-Zemahşerî, bu tavsiyelere ek olarak, her gün gayretin biraz daha artırılmasını ve bu süreçte taştan sert, demirden sağlam bir şekilde çok güçlü, olunması gerektiğini. İfade etmektedir.³⁴

İlgili Dilbilgisi Kuralları

a. Vakıf: Benû Temîm kabilesi خالد, عمر, فرج kelimelerinde vakf ettiklerinde son harfi şedde ile telaffuz ederek vakf makamında vasıl kurallarını icra ederler. ضخم بحب الخلق الأضخما bunun en bariz örneklerindedir.

b. Bina: Binâî hareketler iki kısımdır. كيف, هؤلاء, أين örneklerinde olduğu gibi lâzım binâî hareketler ve من عل, يا رجل, يا رجل örneklerinde olduğu gibi ârizî binâî hareketler. Nitekim يا رجلا خذ بيدي kullanımında hareke değişmiştir. ez-Zemahşerî, metinde “yok olmayan-değişmeyen hareke” ifadesini seçim sebebi olarak, asıl hedeflenen sebat anlamının daha net ortaya konabilmesi için lâzımî binâî hareketin dikkate alınması gerekliliğine bağlar.

6. Nasihat:

وَلَا تَكُنْ فِي التَّرْجِيحِ بَيْنَ مَذْهَبَيْنِ كَالْهَمْزَةِ الْوَاقِعَةِ بَيْنَ بَيْنٍ فَانظُرْ إِلَى السُّودِ وَالْبَيْضِ

كَيْفَ تَعْتَقِبُ عَلَى مَا تَحْتَ السَّمَاءِ اعْتِقَابَ الْعَوَامِلِ الْمَخْتَلِفَةِ عَلَى الْأَسْمَاءِ

³⁴ Ez-Ez-Zemahşerî, Şerhu'l-Makâmât. s.66

“İki yol arasında tercihte bulunman gerektiğinde “beyne”deki hemze gibi arada kalma. Aklara ve karalara (gece ve gündüzlere, ak ve kara günlere) bak! İsimlerin farklı âmiller tarafından etkilenip değiştirilmesi gibi bu zaman dilimlerinin de gök kubbe altındakilerin başına nöbetleşe geldiklerine bir bak!”

ez-Zemahşeri, bu nasihatinde zamanın belli bir değişim sürecinde akıp gittiğini, hayat tercihlerinin zamanında ve doğru yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Hemze'nin arada kalmasına herhangi bir açıklama getirmeyen müellif, teshil ile okunan hemzelerin ahkâmına işaret etse gerekir.

7. Nasihat:

فَاتَّكَ لَا تَرَى شَيْئاً إِلَّا مُسْتَهْدِفاً لِلْحَوَادِثِ وَالنَّوَائِبِ

كَمَا تَرَى الْاسْمَ عُرْضَةً لِلْحَوَافِضِ وَالرَّوَافِعِ وَالنَّوَاصِبِ

وَتَجَلَّدَ فِي الْمُضِيِّ فِي عِزْمِكَ وَتَصْمِيمِهِ. وَلَا تَقْصُرْ عَمَّا فِي الْفَمِّ مِنْ جِلْدَةِ مِيمِهِ

“Çünkü sen, ref, nasb ve cerr eden âmillerin karşısındaki isimlere hedef gözüyle baktığın gibi, bu dünyada da ancak olaylara ve belâlara hedef olan şeyleri görürsün. Azmettiğin şeyin üzerine gitmede güçlü ve samimi ol! “Fem (ağz)” kelimesindeki “mîm” harfi gibi aciz kalma!”

İlgili Dilbilgisi Kuralları

a. Fem kelimesindeki ses değişiklikleri: Kelimenin aslı vâv harfinin fethasıyla “ فوه ”tur. “ فوه ” kelimelerindeki üçüncü harf (lame'l-fi'l) düşürülmüş, i'râb hareketlerinin gerçekleşmesi için ikinci harfler (ayne'l-fi'l) yerlerinde kalmıştır. Ancak “fûh” kelimesindeki vâv harfi harekeli, önceki harf de fethalı olduğu için elife kalb edilmesi (dönüştürülmesi) gerekirdi. Elife dönüşme durumunda ise tenvin vâv'ı da düşürür böylece kelitemiz tek harfli olurdu. Bu problemin oluşmaması için vâv harfi daha güçlü olan mîm harfine dönüştürülmüştür. Burada özellikle mîm harfinin tercih edil-

mesi vâv ve mîm harfleri arasındaki mahrec (seslerin ağızdaki çıkış yerleri) yakınlığıdır.

8. Nasihat:

وَلِيَحْبِبْكَ هَمَّكَ عَنِ الرُّكُونِ إِلَى هَوْلَاءِ الْمُسْتَوَلِيَةِ كَمَا تُحْجَبُ عَنِ الْإِمَالَةِ الْحُرُوفِ الْمُسْتَعْلِيَةِ
وَاحْذَرُ أَنْ يَعْرِفَكَ الدِّيَّوَانُ وَعَطَاؤُهُ مَا دَامَتْ مُبْدَلَةً مِنْ وَآوِهِ يَاؤُهُ

“İsti'lâ harfleri imâleden beri oldukları gibi, (dînî) gayretin de müstevlilere (mütegallibe krallara) yanaşmana engel olsun. Vâv harfi yâ harfine dönüştüğü müddetçe divânın ve onun hediyelerinin seninle tanış olmasından da sakın.”

İlgili Dilbilgisi Kuralları:

a. Harflerin sıfatları: İsti'lâ harfleri; الصاد الضاد الطاء القاف الغين; الصاد الضاد الطاء القاف الغين olmak üzere yedi harftir. ez-Zemahşerî, şerh bölümünde yücelik itibarıyla dinî gayreti isti'lâ harflerine benzetişini çok yerinde bularak kendini takdir eder.

b. Bedel: Dîvân kelimesinde bulunan yâ harfi vâv harfinden bedeldir. Kelimenin aslı, çoğulunun دواوين olması ve دون الكتاب kullanımından ötürü قيراط ve دينار örneklerinde olduğu gibi دوان dir.

SONUÇ

ez-Zemahşerî, ele aldığımız bu makâmede insan ve bilgin olma kriterleri üzerine bilgi, meslek ve hayat tecrübelerinin bileşiminden damıttığı öğütlerini aktarmaktadır. Hayatı bütün gerçekliğiyle algılamak, belirlenen hedefler uğruna azimle çalışmak, hayatını vakfettiği işlerin sağlam ve hatırı sayılır olmasına dikkat etmek, başkalarının ilgisiz hayatlarında yitip kaybolmadan gönlünde ve zihninde hep dinî kaygısı mevcut bir fikir ve gaye adamı olmak, bütün bunları yaparken her ortamda cesur ve izzetli olmak şeklinde özetleyebileceğimiz bu anlayış İslam alimlerinin genel ahlak ve hayat düşüncesini yansıtmaktadır.

Üzerinde önemle durulması gereken noktalardan biri de İslam bilginlerinin mesleklerine bakış tarzlarıdır. Mesleklerini hayatlarını kazanma yolu olarak değil bir hayat idealini gerçekleştirme aracı olarak gören bu anlayış, beraberinde meslek sevdasını getirerek bir ömür boyu kesintisiz süren çalışmalarla büyük başarılarla imza atmanın en önemli etkenlerinden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayyıldız Erol, “*Mekâme*”, DİA, XXVII.
- Çağmar, M. Edip, “*ez-Zemahşerî ve el-Makâmât*”, DÜİFD, Diyarbakır, 2002/1-1.
- Dayf, Şevkî, *Makâme*, 5.Baskı, Dâru’l-Meârif, Mısır, 1980,
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *Kitâbu’l-Kavâfi*, Thk. Dr. Kenan Demirayak, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Yayını. Erzurum, 1990.
- el-Kiftî, el-Vezîr Ebü’l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim (v.624 h.), *İnbâhu’r-Ruwât alâ Enbâi’n-Nuhât*, (thk.: Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim),I-III, Daru’l-Fikri’l-Arabi, Müessesetu’l-Kutubi’l-Arabiyye Kahire-Lübnan (çift yayınevi),1. Basım, Kahire, 1955.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *Nahvu’l-Kulûb el-Kebîr*, Thk.Dr.İbrahim Besyûnî, Ahmed el-Cundî, 1. Baskı, Alemu’l-Fikr, Kahire, 1994.
- ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*,Mektebetu’n-Nâşirîn, 1.Baskı, Beyrût, 1996.
- ez-Zemahşerî, *Şerh’ul-Makâmât*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1402h.

- ez-Zubeydî, Abdulazîz b. Abdîrrahmân es-Sinyan, *Divânu Amr b. Ma'd Yekrub*, Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Baskı, Riyâd, 1994.
- Hekimoğlu, Muhammet, "*Dilbilgisi-Tasavvuf Sentezi Bir Risale: Nahvu'l-Kulûb*", Şarkiyat Araştırmaları, 2007/II, Ankara, 2009.
- İbnu'l-Esîr, Diyâu'd-Dîn, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Tahkîk:Kâmil Muhammed Uvayda, 1Baskı, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, ,1998, Beyrût.
- İbnu'l-Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "k-v-m" md. Dâru'l-Meârif, Kahire; Murtezâ ez- Zebîdî, Tâcu'l-'Ârûs, "k-v-m" md.
- Kara, Mustafa, "*İbn-i Acibe*" DİA, XIX.
- Mubârek, Zekî, *en-Nesru'l-Fennî fi'l-Karnî'r-Râbi'*, Dâru'l-Cil, Beyrût, 1975.
- Muslu Ramazan, *Kuşeyri'nin Dilbilgisi İlmine Dair Tasavvufî Yorumu*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20 2009/2.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Usmân b. Kanber, *el-Kitâb*, Thk. Abduselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancı
- Şengül, İdris, "Kıssâ", DİA, XXV.
- Yâgî, Abdurrahman, *Re'yun fi'l-Mekâmât*, 1.Baskı, Menşûrâtu'l-Mektebi't-Ticârî, Beyrût, 1969.